

SPOREN VAN OUDE BEWONING IN HILLEGERSBERG

door J. LENGKEEK

DE opzienbarende vondsten uit de Romeinse en pre-Romeinse tijd bij Pernis, Schiedam en Vlaardingen zijn niet de enige geweest, die de mening weerlegd hebben, dat de omgeving van Rotterdam, archeologisch gezien, ongunstig gelegen is. Ook in Hillegersberg vond schrijver dezes, met zijn vriend J. Kalkman, reeds medio 1957 scherven, welke in december 1958 door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.) als pre-Romeinse werden gekwalificeerd.

Het terrein van de vondst betreft een pleistocene opduiking, tegenwoordig begraafplaats van de N.H. Kerk. Op het hoogste gedeelte van deze „donk” staat een oud kerkje en dicht daarbij de ruïne van een middeleeuws kasteel.

De aanwezigheid van deze ruïne deed ertoe besluiten deze plaats eens te bezoeken, daar het ons lang niet onmogelijk toescheen, dat zich daar nog resten van middeleeuws aardewerk konden bevinden. De verwachtingen werden niet beschaamd. Op de paden vonden wij inderdaad scherfjes, zonder twijfel van middeleeuwse datum. Aangezien onze nieuwsgierigheid in hoge mate geprikkeld was, zijn we de plaats regelmatig blijven bezoeken. Het resultaat bleef dan ook niet uit. Behalve een grote hoeveelheid middeleeuwse scherven, werden ook nog resten van aardewerk gevonden, die bepaald veel ouder moesten zijn. Door vergelijking met het, uit de 2de eeuw voor Chr. daterende, in Vlaardingen gevonden materiaal, afkomstig uit de aldaar ontdekte „Keltische” boerderijen, kon vrijwel met zekerheid worden vastgesteld, dat we hier met iets dergelijks te doen hadden. Later werd dit inderdaad door de R.O.B. bevestigd.

Het feit, dat de vindplaats een kerkhof is, maakt een diepgaander onderzoek vanzelfsprekend onmogelijk. Niet alleen dat daarvoor nooit toestemming verkregen kan worden, maar ook, doordat de grond tot op een diepte van ongeveer drie en een halve meter werd omgewoeld, is een proefgraving zelfs nutteloos.

Wel was het mogelijk, dank zij bemiddeling van de heer De Graaf, archivaris van Gemeentewerken, toestemming te krijgen

om een aantal proefkuilen te maken in een klein plantsoen, dat een deel van het kerkhof omringt. Tevens wist de heer De Graaf permissie voor ons te krijgen om een proefgraving te doen op een stuk land, gelegen op een uitloper van de heuvel, eigendom van de Rotterdamsche Melk Inrichting. In beide gevallen was het resultaat nihil.

Gaarne brengen wij van deze plaats onze dank aan de volgende personen: ir. De Raad, die zo vriendelijk was zijn volledige steun en medewerking te verlenen; de heer A. J. Martijnse, bouwkundig opzichter van de R.M.I.; de heren P. J. R. Modderman en J. G. N. Renaud, die de moeite hebben willen nemen de scherven te determineren; de heren C. A. A. de Graaf en C. Hoek van Gemeentewerken, door wier hulp het mogelijk was het onderzoek meer uit te breiden, de heer H. J. Verhagen, die met raad en daad heeft bijgestaan; de heer J. W. Kalkman, met wie ik tezamen de scherven ontdekt heb en die heeft medegewerkt aan de totstandkoming van dit artikel.

Alvorens over te gaan tot het bespreken van de vondst en het trekken van een conclusie daaruit, dienen wij eerst de aandacht te richten op het terrein van de vondst zelf. Het is een bijna geheel opzichzelfstaande heuvel, omringd door veen en veenplassen.

Volgens een oude legende zou hij zijn ontstaan, doordat een reuzin Hillegonda of Hildegard hier een grote massa zand deponeerde om het als ondergrond te laten dienen voor haar huis, het kasteel van Hillegersberg. Deze legende is vermoedelijk ontstaan uit de verkeerde verklaring van de naam Hildegaertsberg, welke oorspronkelijk wil zeggen: de berg van Hildeger, mogelijk de naam van de eerste burchtheer. In de 17de eeuw ontstond de eveneens legendarische patrona secundaria St. Hildegardis en zelfs nu heet het kerkje officieel Hillegondakerk¹⁾.

Vooraf in de 19de eeuw zijn er vaak pogingen ondernomen om de aanwezigheid van deze zo opzichzelfstaande heuvel wetenschappelijk te verklaren. In 1829 is de heuvel onderzocht door Van den Hoonaard, een Hillegersbergse onderwijzer, die zijn bevindingen neerschreef in zijn boekje „Beschrijving van Hillegersberg”²⁾. Naar zijn mening was deze zandmassa aangebracht door een wel, en later opgehoogd door de Romeinen. Deze veronderstelling

baseerde hij op het feit, dat men vertelde, dat bij vroeger graafwerk munten waren gevonden met de beeldenaar van Hadrianus. Hierbij dient te worden opgemerkt, dat men in de tijd, waarin het boekje geschreven werd, oudheidkundige vondsten e.d. zeer vlug aan de Romeinen of Germanen toeschreef. Door onze recente vondst is gebleken dat zijn bewering niet juist kan zijn. Zonder te kort te doen aan de verdienste van Van den Hoonard is het te betreuren, dat zijn boekje door velen als bron gebruikt is. Hierdoor zijn veel misverstanden ontstaan.

Dr. T. Vink, bekend om zijn belangrijke boeken op geologisch gebied, heeft de heuvel aan een nauwkeuriger onderzoek onderworpen³⁾. Hij stelde vast dat het hier een pleistocene opduiking betreft, v.n. een uit het Boven-Tubantien daterende afzetting van het laagterras, en niet zoals Van Den Hoonard veronderstelde, een door een wel aangebrachte zandberg. Vink verrichtte zijn boringen op dat deel van de heuvel, waar de R.M.I. ons toestond te graven. Het is een uitloper van de heuvel, die slechts, doordat het veen ongeveer twee en een halve meter is ingeklonken, duidelijk aan de oppervlakte zichtbaar is geworden. Daarom heeft het niet zoals de „donk” als vluchtheuvel kunnen dienen. Dit verklaart het feit dat wij bij proefgraving geen enkel spoor, zelfs geen scherfje, van een vroegere bewoning hebben gevonden.

Van de bewoningslaag op het hoge gedeelte van de heuvel is waarschijnlijk al veel vernield, eerst bij de bouw van de kerk en later bij die van het kasteel, beide vermoedelijk tussen 950 en 1200.

Door de uitbreiding in de vorige eeuw van de kleine begraafplaats rond de kerk is het zeer moeilijk geworden om iets te weten te komen over de ligging van de bewoningslaag enz. uit de late IJzertijd. Tot zover echter de beschrijving van de heuvel en haar geschiedenis.

Zoals reeds eerder gezegd, bestaat de vondst uit voornamelijk kleine scherven, welke op de paden van het kerkhof gevonden werden. Het heeft ruim een jaar geduurd, eer een duidelijk overzicht hiervan verkregen was. Het bleek dat de vondst, wat ouderdom betreft, uiteenvalt in drie perioden.

De eerste, vermoedelijk de oudste, wordt slechts vertegenwoordigd door drie vuurstenen voorwerpjes, waarvan de ouderdom,

door de geringe hoeveelheid bewijsmateriaal, moeilijk is vast te stellen. Bij de R.O.B. zijn ze als vermoedelijk Neolithisch gedateerd. Twee ervan zijn duidelijk van een kernsteen afgeslagen, spanen van lichte, enigszins doorzichtige, vuursteen. De een is waarschijnlijk een mesje en vertoont nogal wat gebruiksretouches. De functie van de andere daarentegen is niet geheel duidelijk. Het derde werktuigje is vermoedelijk een schrabber en, in tegenstelling tot de beide andere, vervaardigd uit geheel ondoorzichtige bruine vuursteen.

De tweede fase, beter vertegenwoordigd, valt in de pre-Romeinse tijd. Het betreft hier scherven van aardewerk, dat veel gelijkenis vertoont met het z.g. „De Panne-aardewerk”. *) Wel heeft het de typische De Panne-versiering, maar een enkele randscherf wijkt wat vorm betreft af van de doorgaans flauw geknikte „Keltische” randen. Eén bodemfragment komt ook niet geheel overeen met die, welke in Vlaardingen gevonden werden. Het aardewerk is vervaardigd uit enigszins kalkhoudende klei van vrij hoge plasticiteit, verschraald met scherfgruis en plantaardige bestanddelen. Het is opvallend dat het Vlaardingse aardewerk veel sterker verschraald is dan het Hillegersbergse. Wel is het even slecht gebakken en maakt vooral daardoor een zeer primitieve indruk.

Het is ten eerste te betreuren dat we, behalve aardewerk, geen andere gebruiksvoorwerpen hebben gevonden uit deze periode, die ons wat meer zouden hebben kunnen vertellen over de leefwijze van deze eerste Hillegersbergenaren. Het verdient toch wel even opgemerkt te worden dat wij bij een van onze speurtochten een hard geworden kleibrok aantreffen, waarin nog duidelijk de vingerafdrukken zichtbaar zijn. Het is natuurlijk moeilijk te bewijzen, dat dit uit de pre-Romeinse tijd stamt, hoewel het toch zeer goed mogelijk is.

Tussen de tweede en derde periode bevindt zich een hiaat in onze vondsten van ongeveer twaalfhonderd jaar. In deze tijd is de heuvel niet bewoond geweest, waarschijnlijk omdat de streek hier

*) Dit aardewerk is genoemd naar een belangrijke vindplaats er van bij het Belgische plaatsje De Panne. Deze soort aardewerk, gekenmerkt door de nagelindruk- en ingekraste streep-versiering en haar typische vormen, komt over een groot deel van de Belgisch-Nederlandse kust voor. Enkele vindplaatsen in dit gebied zijn: Domburg, Hillegom, Den Haag, Leiden, Monster, Oost- en Westkapelle, Tholen en Vlaardingen.

te moerassig was. Dit vooral ten gevolge van de stijging der zeespiegel in de derde eeuw na het begin van onze jaartelling, waardoor de afwatering ten zeerste belemmerd werd.

De oudste scherven van de derde fase behoren o.a. tot de late Pingsdorfer waar, niet ouder dan 11de eeuws. Al het gevonden middeleeuwse materiaal, bestaande uit ongeveer achthonderd scherven, is voornamelijk het gebruiks-aardewerk van het kasteel, dat op de heuvel gestaan heeft.

Dit kasteel heeft waarschijnlijk slechts bestaan uit enige houten gebouwen, met alleen één zware stenen toren om het geheel te beschermen. Het eerst zien wij de Hillegersbergse burcht genoemd in een verklaring van 2 november 1269 van Graaf Floris V, waarin het huis van Hildegardsberge aan Aleida Stoop vervalt, indien haar vader, Vranke Stoop, die het kasteel in leen heeft, geen mannelijke erfgenaam achterlaat bij zijn overlijden ⁴).

Dit gegeven, de vondsten, het feit dat de toren een z.g. dubbel-tongewelf heeft bezeten en het formaat van de kloostermoppen, $32 \times 16 \times 8$ cm, wijzen er op dat de bouw van het kasteel tussen het einde van de 12de en het midden van de 13de eeuw moet hebben plaatsgevonden. Inderdaad is het kasteel overgegaan op Aleida Stoop, echtgenote van Gerard van Raephorst. Een tachtig jaar later is burchtheer een zekere Kerstant van den Berge, uit het geslacht van beide voorgenoemden. Hij was getrouwd met een dochter van Dirk Bokel Uyternesse, de zuster dus van de bekende Daniël van Matenese. Wanneer deze laatste sterft, zonder een zoon achter te laten, komen de bezittingen van Matenese aan Dirk, een zoon van Kerstant.

Het kasteel van Hillegersberg gaat over op de zuster van Dirk, Elisabeth van den Berge en wordt daarna geërfd door haar zoon, Wouter van den Berge, welke het in achterleen geeft aan zijn broer, die evenals zijn grootvader, Kerstant heette. Wanneer deze kinderloos sterft, gaan zijn bezittingen over op zijn neef Adriaen, heer van Matenese, de oudste zoon van Wouter. In de tijd van deze laatste zou, volgens een, helaas zeer onbetrouwbare bron, het kasteel en de kerk in 1426 door een bende Kennemers, onder aanvoering van Kapitein Willem van Nagel, verwoest zijn. Aan de juistheid van deze datum valt nog zeer te twijfelen, temeer daar er scherven gevonden zijn, die toch als eind 15de eeuws gedateerd moeten worden.

Van de kerk is nog veel minder bekend. We weten zelfs niet eens waar zij precies gestaan heeft. De tegenwoordige kerk staat zo dicht bij de ruïne dat met twee mogelijkheden rekening gehouden moet worden, òf de kerk is na de verwoesting van het kasteel dichter bij dit laatste opgebouwd en dan zijn de kloostermoppen in de onderbouw van de toren secundair verwerkt, òf de kerk stond binnen de omwalling van de burcht en dan heeft de toren mogelijk deel uitgemaakt van de versterking.

In 1028 verklaart Keizer Koenraad de giften te bevestigen o.a. door Adelboldus, sinds 1010 bisschop van Utrecht, gedaan aan de abdij St. Paulus te Utrecht, waaronder de kerk Rotta. Met zekerheid kan men aannemen dat hiermee de kerk van Hillegersberg bedoeld wordt. Deze parochie zou dan haar naam overgedragen hebben op het riviertje de Rotte, waaraan Rotterdam haar naam ontleent. Voor zover bekend, zijn er nooit overblijfselen z.a. tufsteen van het kerkje Rotta onder het bouw materiaal van de huidige kerk aangetroffen. Het is dus waarschijnlijk dat het niet veel meer geweest is dan een houten gebouw. De toren en de onderbouw van de kerk, zoals ze nu is, zijn opgetrokken uit kloostermoppen, maar deze dateren uit de periode die niet vóór 1150 valt, gezien het formaat, dat vrijwel gelijk is aan dat der stenen van de ruïne. De kloostermoppen zijn dus òf afkomstig van de ruïne, òf ze komen wel van het kerkje, maar uit een tijd waarin deze vernieuwd kan zijn in steen. Dit zou dan plaats gevonden moeten hebben in de eeuw waarin ook het kasteel gebouwd werd.

Het gevonden middeleeuwse aardewerk, voor bijna de helft afkomstig van kogelpotten, vertoont een grote verscheidenheid van soorten, vooral onder het 13de en 14de eeuwse gesmoorde aardewerk. Het oudst zijn een aantal „Pingsdorfer” scherven, een randfragment met dekselrandprofiel van daarop gelijkend aardewerk en enkele scherven van vroeg steengoed. Als bijzonderheid mag ook nog genoemd worden de helft van een dubbelkonisch spinklosje, als enig gebruiksvoorwerpje naast al de aardewerkscherven. De kogelpotscherven, het best vertegenwoordigd, behoren voor de helft tot de z.g. „Pafrather” waar, daterend uit de 13de en 14de eeuw. Ook het z.g. steengoed, het harde Duitse import aardewerk komt vrij veel voor. Van het hard gesmoorde aardewerk noemen wij o.a. een groot fragment van een, met de

duimen uitgeknepen, voet van een omvangrijke pot, een aantal randscherven met dekselrandprofiel en een klein oor.

Vanzelfsprekend ontbreekt ook het Siegburger aardewerk niet, waartoe het z.g. Jacobakannetje behoort.

Tot slot nog even een korte nabeschouwing.

Allereerst is gebleken dat het zeer onwaarschijnlijk is, dat er een Romeinse bewoning is geweest. Dit vooral door het ontbreken van aardewerk, dat met zekerheid tot de Romeinse periode gerekend kan worden. Tevens staat het niet vast of de gevonden munten inderdaad van Romeinse afkomst zijn. Van den Hoonaard heeft ze zelf namelijk nooit gezien en heeft zijn veronderstelling gegrond op „horen zeggen”.

In de tweede plaats kan men veronderstellen dat, mede in aanmerking genomen de recente Romeinse vondsten in Poortugaal, Schiedam en Vlaardingen, de route van de Romeinen dus niet, zoals tot op heden algemeen werd aangenomen, langs Hillegerberg over de Kleiweg heeft gelopen, doch zuidelijker langs de loop van de Oude Maas, die door de Hoeksewaard langs Poortugaal stroomde, en die zich ten zuiden van Vlaardingen tot een 2 km brede mond verwijdde.

In de derde plaats is er een pre-Romeinse bewoning ontdekt, waarvan men het bestaan zelfs niet had kunnen vermoeden.

In de vierde plaats is er een probleem ontstaan over de vondst van de vuurstenen voorwerpjes. Zijn deze aangevoerd met het zand waarmee de opgeruimde graven worden opgevuld, of zijn deze door de Neolithische mens hier achtergelaten?

Een andere mogelijkheid is, dat dit secundair gebruikte artefacten zijn. Er zijn namelijk wel gevallen bekend van vondsten eveneens in de kuststreken gedaan van Neolithische artefacten, die kennelijk van de hoge zandgronden waren getransporteerd, evenals de veldkeien voor het verschralen van aardewerk. Het blijkt dus dat zelfs in een periode, waarin men reeds het gebruik van ijzer kende, vuurstenen voorwerpen werden gebruikt door de arme bevolking, die vervaardigd waren in tijden die ver achter hen lagen. Hopelijk zal hiervoor nog eens een definitieve oplossing gevonden worden.

De vondst, die op het eerste gezicht klein en onbeduidend leek, heeft derhalve geheel nieuwe gezichtspunten geopend.

NOTEN

- 1) L. J. Rogier: De zoogenaamde Patrona Secundaria van de Parochie Hillegersberg, in Haarlemsche Bijdragen, 1936, blz. 161 e.v.
- 2) Van den Hoonaard: Beschrijving van Hillegersberg.
- 3) T. Vink: De Lekstreek.
- 4) J. H. W. Unger: Bronnen van de Geschiedenis van Rotterdam, deel IV, 1907, regist. no. 63.

COLLECTE VOOR EEN IN ALGIERSE SLAVERNIJ GERAAKTE ROTTERDAMMER

BURGEMEESTEREN... hebben Cathalyntge Jacobs, weduwe van Claes Claesz vander Pot, wonende binnen deser Stad, geconsenteert . . . dat zy binnen deser Stad ende de Jurisdicte van dien voor haren soon Jacob Claesz. vander Pot, jegenwoordigh slaeff tot Algiers in Babariën, sal mogen collecteren ende in seker boeckge doen inschryven soo veel penningen als deselve tot lossinge van haren soon van noden heeft ende kan becomen, versoeckende oversulx alle burgeren ende inwoonders mitsgaders allen anderen, de voorn. Cathalyntge Jacobs soo veel als mogelyk is, uyt lieffde ende Christelyke mededogentheyte de behulpsame hand te bieden tot het uytreyken van een liberale aelmisse, op dat den voorn. slaeff uyt der Barbaren wederom in Christenen Lande mochte comen te geraken.

*Resolutien en dispositien van
Burgemeesteren d.d. 18 Juni 1677.*